

**XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)
Kolozsvár, 2017. május 18–21.**

Fáji János utrechti peregrinációja naplója tükrében

Szerző:

Tasnádi István

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, III. év

Témavezető:

dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár,

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Peregrináció	4
Fáji János	5
A kézirat leírása	6
Utazása.....	7
Útvonal	7
Nevezetességek.....	8
Különlegességek.....	9
Járművek.....	10
Megfigyelései különböző területek kapcsán.....	10
Vásárlásai.....	12
Németalföld	14
Diáktársai.....	14
Tanárai	15
Tanulmányai, patrónusai	16
Életörölményei	17
Megfigyelései	18
Fáy Sámuel	20
Utószó.....	21
Függelék	22
Bibliográfia.....	26

Bevezetés

Dolgozatom Fáji János, erdélyi peregrinus diák németalföldi útját és tanulmányait ismerteti naplója alapján. A témában elsősorban diákok névsorát, illetve a tanulmányokat az intézmény szempontjából tárgyaló szakirodalmat találunk (legjelentősebbek: G. Henk van de Graaf munkája¹, vagy Bozzay Réka és Ladányi Sándor adattára²). Ezeket felhasználom az egyetemjárás ismertetésekor, azonban a hangsúlyt arra helyezem, hogy mindezt hogyan élte meg maga a diák. Hasonló tartalmú naplók már jelentek meg, például Pataki Istváné,³ vagy Békési Horváth Jánosé⁴, Fáji János erre vonatkozó beszámolója azonban új információkkal bővítheti a korabeli peregrinus diák világszemléletéről alkotott képünket. A naplóból részleteket (a tanulmányokat megelőző, illetve az azt követő időszakokból) Ferenczi Sándor adott ki⁵ 1914-ben. Elsősorban családtörténeti szempontból válogatott a bejegyzések között, a dolgozatban vizsgálandó részt azonban mellőzte.

Dolgozatomat a peregrináció rövid meghatározásával kezdem, ahol megemlítem annak legfőbb okait, irányait, valamint a németalföldi intézményeket, ahol magyarok tanultak. Ezt követően Fáji János életét, családi hátterét, gyerekkorát, hazatérése után végzett munkásságát mutatom be, majd a kéziratot írom le. A napló tartalmát két részben ismertetem: utazása és utrechti tartózkodása. Az előbbiben megvizsgálom az útvonalat, a városokban látott nevezetességek leírását, az egyes régiók jellegzetességeihez való viszonyulását, a járműveket, amelyen utazott, a helyiekről (elsősorban a vendégfogadósokról) alkotott képét valamint a vásárolt tárgyakat. A második egységben az utrechti diáktársait, tanárait, tanulmányait, életkörülményeit, figyelmét felkeltő tapasztalatait, valamint a bátyjához fűződő viszonyát tárgyalom. Ez még nem meríti ki a napló ezen részének teljes tartalmát, azonban segít megérteni, hogy hogyan is látta és élte meg egy erdélyi diák a külföldi tanulmányutát.

¹ G. Henk van de GRAAF, *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*, Kolozsvár, Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, 1979.

² BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15).

³ TÖRÖK István, *Pataki István ref. pap naplója (1672–1705.)*, Magyar Történelmi Társaság, 1887, 144–154.

⁴ HORVÁTI BÉKÉS János *diáknaplója*, kiad. PINTÉR Gábor, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke, Szeged, 1990 (Peregrinatio Hungarorum, 6).

⁵ FERENCZI Sándor, *Fáji János naplójának családtörténeti adatai*, Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvnyomdája, 1914.

Ez úton szeretném megköszönni Ösz Sándor Előd levéltárosnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kézirat fényképezett változatát és segítette a dolgozat megírása során.

Peregrináció

A *peregrinatio academica* a diákok külföldi egyetemjárása, amelyről gyakran (így Fáji János is) *búdosásként* beszéltek, hiszen hosszú vándorút volt.⁶ A következőkben a jelenség protestáns oldalával foglalkozok, ezért nem említem a katolikus diákok dél-hollandiai, olaszországi, vagy más irányú egyetemjárását.

A peregrináció legfőbb oka a hazai felsőoktatási intézmények hiánya volt. Az egyetlen ilyen az 1635-ben megalapított, jezsuita vezetésű nagyszombati egyetem volt⁷, amelyre értelemszerűen protestáns hallgatókat nem vettek fel. A 17–18. századi Erdélyben három kollégiumban folyt magasabb fokú teológiai oktatás: Nagyenyeden, Kolozsváron és Marosvásárhelyen.⁸ Az itt szerzhető végzettség (*domidoctus*) lehetővé tette a gyülekezeti lelkészként, vagy más polgári pályán való elhelyezkedést, de egyben az arra vállalkozókat fel is készítette a külföldi továbbtanulásra.⁹ A külföldi tanulmányok természetesen elősegítették az itthoni érvényesülést, az erdélyi teológiai tanárok és püspökök többnyire külföldön öregbítették tudásukat.

A reformáció tanainak erdélyi terjedésében jelentős szerepe volt a Nyugat-Európában tanuló hazai diákoknak. Ennek megfelelően a peregrináció első célpontja Wittenberg volt. Innen a kálvini tanokat követő diákokat 1592-ben Frigyes Vilmos tiltotta ki, mivel azok megtagadták a *Formula Concordiae* aláírását.¹⁰ Ezután lett népszerű célpont a heidelbergi egyetem, amely azonban 1622-ben a 30 éves háború áldozata lett.¹¹ Ilyen körülmények között az erdélyi protestánsok számára Németalföld vált a legalkalmasabbá a továbbtanulás szempontjából.

⁶KOVÁCS Katalin Anita, *Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században*, Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2016.

⁷ SZABÓ András Péter, *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraujkorász” szemmel*, Történelmi Szemle, 2014, 133–170.

⁸ G. Henk van de GRAAF, i.m. 15.

⁹ JUHÁSZ István, *Református lelkészképzés a XVIII. században Fogarasi Sámuel önéletírása alapján*, Református Szemle, 1969, 239–263.

¹⁰ BOZZAY, LADÁNYI i.m. 16.

¹¹ Uo. 7.

Németalföldön a 16–17. század során öt intézményt alapítottak, amelyben egyetemi szintű oktatás folyt. Ezek a következők: Leiden (1575), Franeker (1585), Groningen (1614), Utrecht (1636) és Harderwijk (1648). Közülük a leideni valamint az utrechti akadémiát tartották a legszínvonalasabbnak, anyagi okokból azonban sok diák inkább Franekerben tanult, ahol (főleg Leidenhez képest) jóval olcsóbb volt a tandíj és a megélhetés. Az öt intézmény viszonylag kis területen helyezkedik el, ezért a diákság jelentős része külföldi hallgatókból állt. A vendégtanulók megsegítésére különböző ösztöndíjakat hoztak létre közpénzekből és magánadományokból, amelyek többnyire fedezték a mindennapok költségeit. Ezek egy részét kimondottan magyarok számára tartották fenn, ezzel is növelték az egyetem vonzerejét.¹²

Fáji János

Fáji János életpályáját Ferenczi Sándor pontosan körvonalazta forrásközlésének bevezetőjében. A továbbiakban az ő írását követem.¹³ 1703. július 9-én született Szászvevessződön, ahol édesapja, id. Fáji János református lelkész, anyja Halom Mária. Hat gyermekük közül ő a harmadik.

Szülei nyolcévesen vitték a nagyenyedi kollégiumba, ahol az iskola tehetséges tanulójának bizonyult. A kollégiumi szokásokhoz híven a megfelelő életkor betöltésekor (1720-tól) legációba járt, sőt énekkart is vezetett. Az intézetben különböző tisztségeket töltött be: 1727-ben a diákönkormányzat ülnöke (*assessor*), 1729-ben a poétai osztály tanítója, 1730-ban pedig jegyző (*contrascriba*), majd senior. Ugyanezen évben engedélyt kapott, hogy egy fél éven keresztül Erdély-szerte segélyt gyűjtsön külföldi tanulmányújtára, amelyre 1731-ben indult el.

1734-ben tért haza, június 29-én avatták lelkipásztorrá. Rövid (közel egy évet felölelő) ideig a Bánffy család udvarában volt lelkész, majd megválasztották az alvinci gyülekezetbe. Itt vette feleségül köpetzi Kallér Júliát. Csupán egy gyermeke érte meg a felnőttkort. Alvincen halt meg 1757. február 26-án.

¹² G. Henk van de GRAAF, i.m. 34–53.

¹³ FERENCZI Sándor, i.m. 2–4.

Írásos munkásságának legértékesebb darabja a rendszeresen vezetett naplója. Ezen kívül ismerjük az Utrechtben megvédett disputációját: *Disputatio theologica casuistica de mendacio*¹⁴. Ferenczi Sándor tud egy *Halotti chártáska* című művéről, amely néhány halotti verset tartalmazott szülei és gróf Bethlen István emlékére és Kolozsváron jelent meg, valamint egy *Universalis Historia* című munkájának a tervéről, amelyből az első kötetet dolgozta ki, de ezekre más forrásokban nem bukkantam rá.

A kézirat leírása

Fáji János naplója kartontáblás, félbőrötéses könyv. Lapmérete nyolcadrét nagyságú (9,7x15,2 cm). Az első négy számozatlan oldalt (címlap, *Cauta praefatio*) 360 számozott követi, amelyből a 35–36. és a 339–346. oldalak hiányoznak. Maga a napló a 335. oldalon ér véget, amelyet már csak üres oldalak és néhány alkalmi bejegyzés követ. A napló jelenleg Czófalvi Csia Attila magántulajdona.

¹⁴FÁJI János, *Disputatio theologico-casuistica de mendacio*, Academiae Typographum, Utrecht, 1733. Online: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11075240_00001.html [2017.04.19.]

Utazása

Útvonal

Fáji János talán utazása alatt vezette legrendszeresebben naplóját. Sok helyen naponként írt pár mondatot, máskor (főleg ha egy városban – például Bécsben vagy Nürnbergben – több napot tartózkodott) hosszabb időszakokat tárgyalt egyetlen összefüggő bejegyzésben. Esetenként több száz kilométeres utat csak pár szóban foglalt össze, máskor pedig még az éjszakai szálláshelyként szolgáló kis falvak nevét is feljegyezte.

Az utazás hazai részét nagyon tömören írta le. Miriszlóról indult 1731. október 2-án, majd a következő településeket említi: Torda, Varsolc, Szilágysomlyó, Debrecen és Jászárokszállás, de nem beszél róluk bővebben. A következő állomás már Bécs, ahol a leghosszabb időt töltötte az utazás során, kilenc napot (november 11–20.). Alapos bevásárlás után továbbindult, Siendorf érintésével Prágába ment. Itt egy éjszakát töltött, majd Nürnberg felé folytatta útját. Egy rövid (három napos) pihenő után Neustadton és Kitzingenen keresztül Würzburgba érkezett (december 14.).¹⁵

Innentől kezdve hajóval folytatta útját a Majnán és a Rajnán egészen Utrechtig. Sok nagyváros mellett csupán elhajózott, ezért leírásai szegényesebbek, mint az eddigieké. A következő városokat említi meg név szerint: Karlstadt, Aschaffenburg, Frankfurt, Mainz, Oestrich-Winkel (itt töltötte a karácsonyt), Bingen am Rhein, Reinfels (ma St. Goar), Koblenz, Köln, Düsseldorf (itt tartózkodott az új év beköszöntekor), Duisburg, Wesel, Arnhem, végül pedig január 6-a reggel Utrecht.¹⁶ A teljes távolság, amit 96 nap alatt (ebből 15 napot töltött különböző városokban, meglátogatta ezeket, vagy a továbbutazás lehetőségét kereste) megtett több mint 2200 kilométer.

A helységneveket a követhetőség kedvéért mai formájukban írtam le, a naplóban azonban nagyon sokszor latin változata (Mainz-Moguntia, Amsterdam–Amstelodam), vagy a hangzás alapján lejegyzett forma (Anschaffenburg–Safenberg, Reinfeldt–Rheinfes) szerepel.

¹⁵ Fáji János naplója, 49–65. A továbbiakban: Napló.

¹⁶ Uo. 73–82.

Nevezetességek

Amint azt az útvonal leírásából is láthattuk, Fáji János először Bécsben állt meg hosszabb időre, ahol bőven akadt látnivaló. Ebből kettőt emel ki és tárgyal részletesebben: a „vadaskertet” és a Szent István székesegyházat (Stephansdom). Az előbbinél felsorolja az érdekesebb állatokat, amelyek egy részéről korábban csak hallott. Ezt támasztja alá az is, hogy esetenként nem is tudja pontosan eldönteni mit is látott: „három tigrist vagy párducot”, „egyéb specialis ritka madarakat”¹⁷. A Szent István székesegyházban a császárt is látta, ezért a leírás is erre koncentrál. Azt azonban sejthetjük, hogy lenyűgözte az építmény, mivel később egy nürnbergi templomot méltat úgy, hogy azt a Stefansdomnál is szebbnek ítéli.

A következő helyszín Prága, ahol egyetlen éjszakát töltött el, ezért nevezetességei közül a Károly hidat említi. Különösen a drága faragott „kőképek” nyűgözték le. Ezt is később összehasonlítási alapként használja fel Würzburgban, ugyancsak szoborcsoporttal díszített hídnál, amelyek elmondása szerint nem olyan szépek, mint a prágaiak.

A legalaposabb városleírást nürnbergi tartózkodása kapcsán olvashatjuk. Itt bizonyos Johann Christoph Schmidius volt a vezetője és tolmácsa. Öt különböző templomot látogattak meg (közülük az egyik a bécsinél is szebb), másnap pedig a város erődítményét („fortalitium”). A tanácsháznak külön bekezdést szentelt, melynek mennyezete elmondása szerint „olly drága és dicsősséges, hogy azt amint van ki nem mondhatni”¹⁸.

Würzburgba érkezésekor 25 tornyot számolt meg, noha még nem is látta az egész várost. Továbbutazási lehetőség hiányában négy napot töltött itt. Ennek ellenére csupán két épületet ír le részletesebben. Az egyik két toronyóra, amelyek megfigyelése szerint annyira egyszerre ütöttek, mintha egy rendszer irányítaná mindkettőjüket. Figyelte, de csak két esetben, éjszaka volt közöttük eltérés. A másik egy színes, megfestett ház, amelyhez foghatót egyetlen nagyvárosban sem látott.

A hajóút során lényegesen kevesebb ideje volt a nézelődésre. Frankfurt és Mainz mellett csupán elhajóztak, ezért annyit ír le, hogy igen nagy és szép városok. Kölnnel kapcsolatban azt

¹⁷ Uo. 50.

¹⁸ Uo. 63.

jegyzi le, hogy ha igaz amit hallott, akkor a városban „annyi templom, avagy ecclesia vagyon benne, amennyi nap egy esztendőben”¹⁹. Megérkezése előtt az utolsó látványosság a düsseldorfi színházon fekete lovasszobra.

Különlegességek

Az első olyan különlegesség, amire a napló írója rácsodálkozik a jászárokszállási köszönés: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Megjegyzése szerint egészen Csehországig ez a megszokott üdvözlési forma. Meglepődése talán azzal magyarázható, hogy erdélyi környezetében nem sok katolikussal találkozhatott.

A bor és sör minőségétől és fogyasztási szokásairól többször is megjegyzést tett. Az első ilyen Bécsből származik, amely az ottani terméket részesíti előnyben a hazaiával szemben: „derék borokat árultanak ekkor benne, sőt egyébütt is egész Austriában, jobbakat és olcsóbbakat, mint Erdélyben”²⁰. A váltás Morvaországba való érkezésekor történik meg, amikor is a bortól búcsút kell venniük, és inentől kezdve sört fogyasztanak étkezéskor. Habár dicséri a cseh sört, megjegyzi, hogy jó bor híján él vele, hiszen a következő megállónál írja: „itt is csak sör”.

Utazása során érdekes hagyománnyal találta szembe magát. Reinfelsben útitársai elmondása szerint minden diákot, aki először látogat ide különös módon vámolnak meg: Akarata ellenére is felírják a nevét, a nyakába arany láncot tesznek, a fejére pedig koronát. Ezután mindent visszavesznek és két forintot vagy egy tallért kérnek a peregrinustól. A hajós azonban eltitkolta, hogy új ember is van a fedélzeten, így megúszta a drága mulatságot.

Düsseldorf után elszörnyülködik, amikor „igen nyomorult és kimondhatatlan szegény kenyeret” lát. Elmondása szerint „kőfalt ronthatnának velle, ha ágyúból kilőnék”, és „Isten őrizzen meg olyan eledeltől”²¹. A helyiek „pumpenüknek” nevezték.

Az éneklő órák a másik olyan dolog, amelyeket többször is említ. Az első ilyenre Arnheimben (ez zsoltárokat énekelt), a következőre Santzban figyelt fel. Hangjukat a városok

¹⁹ Uo. 80.

²⁰ Uo. 51.

²¹ Uo. 81.

mellett elhajózva hallotta. Utrechtben a 36. zsoltárt, Leidenben pedig a tanácsház fölött a 25. zsoltárt játszó órát jegyezte le. Delphben, tanulmányai megkezdése után, szintén látott hasonlót.

Járművek

Lóháton, lovaskocsiban és hajóval utazott. Erdélyből lóháton indult el, és nem is említi, hogy Bécsig változtatott volna ezen. Innen postakocsival („lantkocsi”) ment Prágáig, melyben egyik útitársa pápai bűnbocsátó irattal dicsekedett a kocsiban levő hölgyeknek. Prágától Nürnbergig ismét lóháton kellett utaznia, amelyről az jegyezte fel, hogy a szél „ugyancsak jól megfűtta köpönyegemnek s azon felől oldalomnak egész kerületét”²². A megfázás mellett azonban más nehézségeket is okozott az igen heves szél, mivel több fát ledöntött, akár tövestől kicsavarva azokat, ami félelmetessé tette az erdőn való átutazást. Nürnbergtől Würzburgig drágán ugyan, de olyan kocsit fogadott, melyben egyedül ült.

Habár eredeti terve szerint is hajóval akarta folytatni az utat, a Majna látványától igen megrémült, mivel a folyó széle befagyott, és ezért kockázatosnak ítélte az utazást. Szerencséjére az időjárás enyhülni kezdett, de a hajós, akivel megegyezett igen sok bosszúságot okozott, mivel háromszor is másnapra halasztotta az indulás időpontját. Az időjárás miatt az első napokban lassan haladtak, de gond nélkül megérkeztek Mainzba. Itt egy másik hajóssal kellett megalkudnia Kölnig, aki azt hitte, hogy az idegen nem ismeri a helyi árfolyamot, ezért megpróbált sokszoros árat kérni szolgálataért. „Tudván a hajósoknak cigánságokat”²³ jelentős mennyiséget lealkudott az eredeti árból. Az utolsó váltás Kölnben történt, ahonnan egyenesen Utrechtig sikerült megalkudnia.

Megfigyelései különböző területek kapcsán

Az épületek, a lakosság, vagy az öltözködés terén tett megállapításai mellett többször hangot adott annak, ha valamit furcsáll, vagy az elvárttól valamiben másnak talál. Ezek az

²² Uo. 59.

²³ Uo. 75.

értékelések nagyon sokat árulnak el arról, hogy miként állt hozzá különböző helyzetekhez, miként látta a világot, mi az, amit megjegyzésre méltónak, vagy mellékesnek ítélt.

Az első ilyen a Bécs utcáin tapasztalt mocsok. Annyira bűdös az „alá s fel járó embereknek s hintós lovaknak megszámlálhatatlan sokaságának ganéja s vizellete”, hogy „kicsinybe múlék, hogy elokádám magamat egy helyen”²⁴. Tehát nemcsak a város pompáját, hanem árnyoldalait is meglátta. Ugyancsak itt látott egy színdarabot (comediát), amely azonban „nem méltó, hogy bécsinek nevezzék, mivel semmi emlékezetre méltó nem történt benne”. Ezen elég éles kritikák mellett mégis mindvégig Bécshez hasonlítja a külföldi városokat, mind szépségben, mind nagyságban vagy gazdagságban.

A mai Csehországgal kapcsolatban megállapítja, hogy Morvaország és Bohémia igen hasonlítanak egymáshoz, nyelvük is közös (a cseh), amely nagyon hasonlít a „tótra”. Külön bekezdésben említi meg a helyi mezőgazdaság elmaradott voltát. Ezt többször megismétli, majd összefoglalja egy tételmondatban: látott ökröket hámban és lovakat járomban, amelyekkel a legtöbbször csak egy ember dolgozott. A hölgyeket azonban méltatja, mivel közöttük nemcsak szépeket, hanem különlegeseket is megfigyelt.

Nürnbergben félreértés áldozata lett, mivel nem tudott németül. Egy ispotály meglátogatásakor „egy vénasszonynak fa vala a kezében, amellyel int vala hogy menyünk bellyebb, de én nem értvén mit mond németül, azt gondolám hogy haragszik és a fával meg akar ütegetni, visszatérék azért az ajtóból és ott hagytam”.²⁵

Würzburgban rossz néven vette, hogy a szolgálatára ajánlkozó Johann Christoph Ziegler jutalmat várt tőle, és mindvégig a becsületes és hűséges nürnbergi vezetőjéhez hasonlítja. Feltűnt neki a gyakori harangozás a városban: kora hajnaltól késő estig minden negyedórában harangszót lehetett hallani. Hajóútja során annyit írt le, hogy a Rajna két oldalán szép városokat és falvakat látott.

A vendégfogadásokról sok szó esik a naplóban. Általános megítélésük igen rossz, a legtöbbször az istentelen, igen gonosz lelkű, rossz, embertelen jelzőket használja velük kapcsolatban. Würzburgban másfél oldalnyi részt szánt annak leírására, hogy miképpen is fosztják ki a vendégfogadósok az ártatlan utazókat: nem közlik velük a szolgáltatások árát

²⁴ Uo. 50–51.

²⁵ Uo. 61.

(amelyre úriemberként nem is kérdezhetnek rá), majd sokszorosát kéri el anélkül, hogy részleteznék mi mennyibe került. Haragjában Istent hívja segítségül, hogy „töltse meg az ő pohárokat már valaha érdemek szerént”. Érdekes összefüggésbe hozza őket Salamonnal, aki „négyet számlál elő, meg nem elégedhetőket, de ha ma élvén ezeket experiálná talán ez ötödiket is hozzá tenné, úgy mint a vendégfogadókat.”²⁶ Legtöbbször azt veti szemükre, hogy máshol (például a Tisza partján) a hal sokkal olcsóbb, mint náluk. Két esetben inkább a hajón töltötték az éjszakát. Először a hajósok egyike és egy a fogadóhoz tartozó sánta „üstökbe menvén jól megtépelődének”²⁷, ezért még azon éjszaka elhagyták a szállást, másodszor pedig Bingen am Rheinban az embertelen vendégfogadós asszony miatt inkább a hajón maradtak. Mivel szállásra és étkezésre az egész út folyamán szükség volt, nagyon sok hasonló esetről olvashatunk, azonban a semleges említések mellett egyetlen, Karlstadt melletti fogadóról esik szó, ahol még számára is meglepően olcsó volt az ellátás.

Vásárlásai

A mindennap szükséges étel és szállás mellett (amelyeket szintén viszonylag rendszeresen felírt) néha nagyobb bevásárlásokra is sort kerített. Ezeket listába foglalta, ahova az árakat is lejegyezte. Az első ilyenre Bécsben kerített sort, ahol 26 sorszámozott tétel szerepel. Nagy részük ruházati cikk, hiszen az Erdélyből jövő diáknak át kellett öltöznie, a lista alapján német öltözetbe, ha nem akart kilógni a nyugat-európai társai közül. Ezek közül néhány példa: „egy hammuszinnél egy kevéssel setétebb színű, selyemgombos igen szép új német mentét és dolmány”, „hammuszín gombos német nadrág”, „egyúj német köpenyeget”, stb. (a teljes listát lásd: 1. függelék). Habár a lista többségét hasonló ruhák és kiegészítők teszik ki, néhány mindennapi használati eszköz is előkerül: „egy princmetal kicsiny kalány”, „egy hegyes tőr”, stb. Ez a hasonló bevásárlási listák közül a leghosszabb.²⁸

Nürnbergben nyolc tárgyat sorol fel, amelyek többnyire apróbb kiegészítők. „Egy ollócska” „egy úti geografia mappa”²⁹ stb. Ezen kívül az utazás során egyedül Würzburgban

²⁶ Uo. 67–68.

²⁷ Uo. 74.

²⁸ Uo. 51–52.

²⁹ Uo. 64.

említi meg, hogy vásárolt fél font dohányt és egy parókát. Megérkezésekor ismét ruházati cikkeket készíttetett magának: „egy anglus mentét, mindennapi viseletre valót nadrágostól”, „négy felső inget ujjastól és három keszkenőt”, „egy jápon övedzöt”, valamint „egy albumat”³⁰.

Ettől kezdve többet nem jegyezte le vásárlásait, amelyet külön meg is indokolt: eddig minden kisebb-nagyobb költségét lejegyezte, mivel érdekelte, hogy mire és mennyit költött. Ez az érdeklődés azonban már inkább a terhére volt és nem látta hasznát, ezért ezután csak különleges kiadásait jegyzi le, valamint a vásárolt könyveit, egy külön helyre. Sajnos az utóbbi nincs benne a naplóban.

A használt pénznemekre nagyon sokszor kitér, és értéküket a hazaihoz, vagy a már ismertetett helyi pénznemekhez hasonlítja. A következőkben értéküket Herepei János³¹, valamint a napló összehasonlításai alapján adom meg. Amennyiben van külön magyar (vagy erdélyi) elnevezése a pénznemnek azt zárójelben, idézőjelben közlöm, szintén Herepei János alapján. A megadott értékek így is hozzávetőlegesek, Fáji János korát tükrözik, mivel a pénzügyi ingadozásokat nem lehet pontosan kiszámítani. Mindent a dénárhoz („pénz”) viszonyítva írok le (ez a zárójelben olvasható szám), mivel kis értéke miatt alkalmas az összehasonlítás szemléletessé tételéhez. A Bécsben használt pénznemek a következők: kreutzer („krajcár”, 2), garas (6), máriás (34), német vagy rénes forint (120). Würzburgban különböző, eddig nem látott „monetákat” sorol fel: Zlót (105), különböző értékű krajcárok (két-, harmadfél-, négy-, tíz-, húszkrajcáros), pfenning („kispénz”, 0,5), hatpfenninges (3), albus (4), kettős albus (8), pác (8), caput (40). Itt a forint (150) értékesebb, mint a német forint. Kölnben lát először stivert (3,2), fetmencet (1,6) és polensiát (3,2). A hollandiai stiver (4,8) másfélszer többet ér, mint a kölni. A fenti rövid összefoglaló segíthet összehasonlítani a különböző vásárolt tárgyak egymáshoz viszonyított értékét, hiszen egy listán belül is több különböző pénznemet említ meg.

³⁰ Uo. 85.

³¹ HERPEI János, *A Habsburg-uralom alá jutott Erdélyben forgalomba hozott pénzek értékviszonya* = H.J., *Adattár XVII. Századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*, Budapest, Kossuth Nyomda, 1971, 577–584.

Németalföld

Fáji János másfél évet töltött Németalföldön, 1732. január 6. és 1733. szeptember 18. között. Ez a tulajdonképpeni egyetemjárás, ahol több akadémiát is meglátogatott. Ebben segítségére volt a már hat éve Leidenben élő bátyja, Fáy Sámuel, aki végig támogatta öccsét tanulmányai alatt.

Diáktársai

Diáktársai kilétének feltérképezésére a Bozzay–Ladányi féle névjegyzéket³², valamint a Szabó Miklós és Szögi László által összeállított diáknévsort³³ használtam. A naplóban leírt személyek neveit kerestem meg a két fentebbi adatbázisban. Három esetet leszámítva a Bozzay–Ladányi könyv minden említett nevet felsorol (1561–1586-os sorszámok között). A visszakereshetőség kedvéért zárójelben közlöm az adattárakban szereplő sorszámot, valamint hogy melyik másik egyetemen folytatták tanulmányaikat.

Érkezésekor kilenc diákot említett meg, korábbi tanulmányi helyük szerint csoportosítva őket. Egy kolozsvári: Hunyadi Ferentz; öt debreceni: Szikszai György, Kállai Sámuel, Putnoki (Kovács) János, Tavasz N. (róla egyik adattár sem tud), Földesi István; három sárospataki: Mező István, Berzétei János és Péczeli Imre. Részt vett Jacobus Odé disputációján, amelyet a fentebb említett Kállai Sámuel védett meg.

Távozásakor szintén lejegyezte az ott tartózkodó 15 magyar diák nevét, itt már csak sorszámozva őket: Váradai János (4230, Franeker), Kőrösi Mihály, Lovasi Péter, Földesi István, Molnár Mihály (2719, Groningen), Szoboszlai Péter, Fogarasi Pap Máté (1186), Tokaji György, Nagyszegi Bálint, Újfalusi Dániel, Csúzi András, Egyházi Sámuel, Edelényi István, Seres Mihály és Keszi István (egyik adatbázisban sem szerepel).

³²BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor i.m. 146–147.

³³ SZABÓ Miklós, SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

Közülük a legközelebbi viszonyba Fogarasi Pap Mátéval került, aki segédként („paranymphus”) vett részt Fáji disputációjának megvédésekor van der Plats belga diákkal együtt. Ellenfelei („opponens”) Lovasi Péter, Kőrösi Mihály és Ouderde Linden voltak. Fogarasival és Váradi Jánossal egyszer együtt utaztak Leidenbe, az út felét gyalog téve meg. Ekkor nevezi mindkettőjüket jó barátainak. A hazaútra három másik társával, Nagyszegi Bálinttal, Újfalusi Dániellel és Csúzi Andrással indult.

Nemcsak magyar származású diákokkal került kapcsolatba németalföldi tartózkodása során, hanem – elsősorban bátyja révén – helyi ismeretségeket is szerzett. Ezek közül a legjelentősebb Johannes Kneppelhout, aki meghívta doktori disszertációjának³⁴ megvédésére. Egy másik barátja, Johannes Resler, meghívta magához vendégségbe. Ennek kis híján tragikus végkimenetele lett, mivel egy fürdőzés során majdnem mindketten megfulladtak.

Tanárai

Tanárai közül a legjelentősebb, és egyben a naplóban legtöbbször említett Johannes van den Honert (1693–1758). Fáji szerint 1732. február 8-án lett az utrechti egyetem rektora, ahol 1727 óta tanított teológiát, majd egyháztörténetet. 1734-ben elhagyta a várost és haláláig a leideni egyetemen tanított teológiát.³⁵ Jelentős mennyiségű művet hagyott hátra, a Post-Reformation Digital Library³⁶ 49 címet tart számon a neve alatt, amely nem tartalmazza az elnöklése alatt megvédett disputációkat. Fáji János megérkezése után kettő, majd az ősz folyamán másik két könyvet kapott tőle ajándékba. Ezek a következők: Melchioris Theologia, Theologiae Natalis Aphorismus, Typica Emblemation és Prophetica Theologiat (utóbbi saját munkája). Disputációját is van den Honert elnöklete alatt védte meg, aki ebben jelentős pénzügyi támogatást is nyújtott: fedezte a papír, a nyomtatás és a bekötés költségeit, valamint 14 belga forintot adományozott tanítványának. Hazautazása előtt ajánlólevelet („commendatio”) is írt a naplóba, amelyben méltatta Fáji János érdemeit.

³⁴ Joannes KNEPPELHOUT, *Dissertatio Medica Inauguralie De Aphtis*, Leiden, 1733. Online: https://books.google.be/books?id=NhxbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [2017.04.20.] Újra kiadva: Palala Press, 2015.

³⁵ G. Henk van de GRAAF i.m. 138–139.

³⁶ Online: http://www.prdl.org/author_view.php?a_id=1287 [2017.04.20]

Hieronymus Simons van Alphen (1665–1742), 1715-től haláláig teológiát tanított Utrechtben.³⁷ Megérkezése után Fáji tőle kapott magyar Bibliát. Valószínűleg ő felügyelte a külföldieknek nyújtott ösztöndíj kezelését, mivel a városi tanácstól („consuloktól”) kapott 300 forintot ő osztotta ki az akkor ott tartózkodó 11 magyar diák között.

Jacobus Odé (1698–1752) 1723-tól filozófiát tanított, majd 1727–1736 között a teológia rendkívüli professzora is.³⁸ Neve két összefüggésben jelenik meg a naplóban. Az egyik a már említett disputáció, amelyet Kállai Sámuel védett meg. A másik egy teológiai vita, amelyet van den Honerttel folytatott 1732 áprilisában. Ennek eredményeként több írott munka³⁹ is született, valamint szószékről is támadták egymás tételeit. A vitának a város vezetősége vetett véget.

David Millius (1692–1756) 1718-tól az utrechti teológia keleti nyelvek, majd exegetica theologia professzora.⁴⁰ Van den Honert mellett ő írt ajánlólevelet Fáji Jánosnak.

Bernhard Siegfried Albinus (1697–1770) külön említést igényel, mivel ő nem teológiai tárgyat oktatott. 1721-től anatómiát, bonctant és medicinát tanított a leideni egyetemen.⁴¹ Egy anatómia órájának leírása található a naplóban.

Ezen kívül felsorol további tanárokat, akikről több szó nem esik a naplóban: Albert Schultens (1686–1750), Pieter Burmann (1668–1741), Johannes Wesselius (1671–1745) és Herman Boerhaave (1668–1738, Albinushoz hasonlóan medicina tanár Leidenben).

Tanulmányai, patrónusai

Arról, hogy a gyakorlatban mit tanult nagyon kevés információ van a naplóban. Egyetlen felsorolásban nevezte meg azokat a tantárgyakat, amelyeket a különböző tanárok tanítottak. Ebben vannak teológiai tárgyak („zsidó lecke, theologia, historia”) és más, főleg orvosi diszciplínák is („anatómia, medicina, chimia”). A külföldi tanulás célja ugyan elsősorban a

³⁷ G. Henk van de GRAAF i.m. 157.

³⁸ Uo. 172.

³⁹ Napló, 88–89.

⁴⁰ G. Henk van de GRAAF i.m. 171.

⁴¹ Encyclopaedia Britannica. Online: <https://www.britannica.com/biography/Bernard-Siegfried-Albinus> [2017.04.20.]

teológiai műveltség pallérozása volt, de a legtöbb peregrinus ha tehetett hallgatott más híres professzorokat is.

Az egyetlen tanórára vonatkozó részletes leírást éppen egy anatómia előadás kapcsán jegyezte le. Bernhard Siegfried Albinus 1734 februárjában, Leidenben férfit boncolt. A professzor a belső szervek után a nemi szervet mutatta be. Fáji János számára meglepő volt, hogy ezen a diákok mellett papok és teológiai tanárok is jelen voltak. Saját megjegyzése szerint ő ha ilyesmibe kezdene Erdélyben, akkor valószínűleg heves ellenállásba, sőt akár cenzúrába is ütközne (részletesen lásd: 2. függelék).⁴²

Disputációjáról nem írt részletesen, inkább az azt követő fogadás körülményeit részletezte. Mivel megvan a nyomtatott változata, ezért érdemes néhány szót ejteni a bevezetőben említett patrónusokról, akik iránt háláját fejezte ki. Címe *Disputatio theologico-casuistica de mendacio* amely szabad fordításból azt jelenti: Teológiai értekezés a hazugságról. A harmadik oldaltól kezdődően sorolja fel azokat a neveket, akiknek köszönetet mond anyagi vagy szellemi támogatásukért. Az első hét erdélyi nemes, akik valószínűleg pénzzel járultak hozzá tanulmányaihoz. Gróf marosnémeti Gyulai Istvánnal kezdte, akivel a napló tanúsága szerint Bécsben találkozott utazása során, és ott néhány aranyat is kapott patrónusától. A továbbiak: Bethlen József máramarosi főispán, losonci Bánffy László, losonci Bánffy Zsigmond és Péter, Torockai Zsigmond és Incédi József. Ezt követően öt professzor nevét olvashatjuk: Hieronymus Simons van Alphen, Johannes van den Honert, David Millius, Jacobus Odé és Arnoldo Drakenborgh (róla nem esik szó a naplóban). A továbbiakban köszönetet mond otthoni méltóságoknak és volt tanárainak: Bonyhai Simon György erdélyi püspöknek, Hunyadi Abats Márton ótordai lelkésznek, Szigeti Gyula István, Borosnyai János és Vásárhelyi Tőke István volt enyedi tanárainak. Végül édesapját, Fáji Jánost és Vásárhelyi Tamás boroskrekkői lelkészt említi.

Életörölményei

A németalföldi városban való huzamosabb tartózkodás újfajta életformát igényelt. Ez tükröződik a naplóban is, hiszen egyre ritkábban olvashatunk étkezési szokásairól (immár nem

⁴² Napló, 97.

vendégfogadásoknál kell ennie), vagy lakóköriülményeiről. Ezekről legtöbbször akkor esik szó, ha más városokba utazott, vagy bátyját látogatta meg.

Február 16-án egy Martinus Van Nort-Hooren nevű gazdaemberrel egyezett meg 40 belga forintban, hogy egy évig lakhat Saltstrat utcai lakásában. A bér tartalmazta a mosás árát is. Ezen felül az élelmezésért („intertentio”) további havi 10 belga forintot fizetett. Innen június 7-én elköltözött, nem említve a döntése okát. Új lakását a St. Anna utcában Johannes Bilder német embertől bérelte 35 belga forintért. A házat szépnek találta, az utcát azonban alábbvalónak, mint a másik volt. Először meg is bánta döntését, mert nehezen szokta meg, de később igen megszerette az új szállást.

Anyagi nehézségekre nincs utalás a napló ezen részén, amely valószínűleg annak is köszönhető, hogy rendszeresen találkozott bátyjával, aki időnként vendégül látta, és pénzt adott nagyobb kiadások esetén. Erre példa a disputációja után szervezett összejövétel, amelyen csupán a bor árát kellett állnia, a dohányt és a pipát Fáji Sámuel fizette.

Megfigyelései

Németalföldi tartózkodása során is sokat utazott. Leiden mellett meglátogatta Hágát, Amsterdamot, Dordrechtet, Harlemet és több kisebb települést is. Úti leírásaihoz hasonlóan sok számára idegen szokást, látnivalót és eseményt írt le, amelyekből néhányat a következőkben bemutatok.

Három kivégzést is részletesen leírt. Ezek közül egyik akasztás (megjegyzi, hogy sosem látott embert ilyen későn megfulladni), a másik lefejezés (amelyet a különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság miatt a végtagok eltörése előzött meg, majd a fejet karóba húzták), a harmadik pedig megfojtás. Ezen kívül több esetben is ostromozásokról és egyéb testi fenytésekről írt, amelyeket főleg tolvajokra alkalmaztak. Németalföldön ez annyira megszokott volt, hogy Amszterdamban is kínzásokat illetve kivégzéseket vittek színpadra (lásd: 3. függelék). Ehhez Fáji János is hozzászókkott, hiszen a megfojtásra csak a hideg miatt nem ment el, noha „csak két órányi” távolságra volt tőle.

A helyi építészetéről és jólétről többször is elismerően írt. Leidennel kapcsolatban jegyezte meg, hogy ennél szebb lakóhely már csak a mennyország lehet. Tanárai meglátogatásakor elcsodálkozott, hogy a teljes lakás padlózata skarlát szőnyeggel volt fedve, és mindenki azon taposott. Az amszterdami tanácsház szépségét leírhatatlannak mondta, a belső tér márvány burkolata mellett a földgömb keltette fel a leginkább érdeklődését. Bátyja elvitte gyémánttisztítóhoz is, ahol hatalmas értékű ékszereket látott. Két szobrot is leírt, egy-egy hozzá tartozó városi legendával: az egyik a dordrechti Erasmus szobor, amely minden óraütéskor fordít egyet a könyvén („de csak tréfás inventio, és csak az együgyűeket szokta játszodtatni”⁴³) és Orániai Vilmos delfti szobrát, amely azt a kutyát is ábrázolja, amely rátalált a herceg gyilkosára, majd gazdája sírján haláláig éhezett.

Néhány különleges helyi embert és szokást is lejegyzett. Utrecht utcáin látott egy asszonyt, aki kutyákat fogott hámba, hegedült és keserves nótát énekelt. Amszterdamban pénzért lehetett megtekinteni egy kilenc láb magasnak (2.74 méter) mondott embert. Két esetben is leírt egy számára idegen szokást, amit vacsorakor gyakoroltak: minden férfi mellé egy nőt ültettek, akinek a férfi „gazdálkodni tartozott, annak felette mikor egészségéért ittak megcsókolni”⁴⁴. Saját elmondása szerint mindkét esetben megtartóztatta magát ettől, noha érezte, hogy ez illetlenség. Hazaindulása előtt egy ismerősnél elfogyasztott vacsora során tűzijátékot is látott. Johannes Resler meglátogatásakor szinte mindketten vízbe fulladtak, mivel barátja – annak ellenére, hogy nem tudott úszni – bemászott a mély vízbe és a segítségére siető Fájit is víz alá rántotta. Az eset részletes leírása után hálaadó imádságot írt le.

A leideni Raritatum Domus és az Academia kert külön visszaemlékezés tárgya, amelyet az ajánlólevelek után, mint kifejejtett részt illesztett be. Itt látott különböző csontvázakat, múmiákat, cethalak maradványait stb. Korábbi megjegyzésében így írt erről a helyről: „Aki soha effélét nem látott és egyedül be találna menni oda, lehetetlen hogy igen meg ne ijedne, és szerencse, ha kétségbe is nem esnék.”⁴⁵ A gyűjtemény katalógusát bátyjától kapta ajándékba. Az Academia kertjében a mimózára figyelt fel, melyről legendát is hallott: ha szűz ember keze érinti meg nem lankad le, de ezt rögtön meg is cáfolja, hiszen amikor hozzáért „(noha feleségem még eddig sohasem volt) úgy lelankadott, mintha forró vízzel öntették volna le”. Ezt követően néhány

⁴³ Napló, 102.

⁴⁴ Uo, 105.

⁴⁵ Uo. 98.

különleges állatot (krokodil, orrszarvú, cethal stb) említett. A látogatást tartalmazó rész átiratát a 4. függelék tartalmazza.

Fáy Sámuel

Fáy Sámuel személye külön dolgozat témája lehetne, azonban most csak a leglényegesebb életrajzi adatait ismertetem, amelyek szükségesek a naplóban olvashatók megértéséhez. 1701-ben született, két évvel idősebb, mint János öccse. 25 évesen iratkozott be a leideni egyetemre, 1728 júniusában doktorált, majd a többi magyar diáktól eltérően nem tért haza, hanem 1760-ig az egyetem ösztöndíjasaként ott maradt.⁴⁶

A napló alapján a másfél év alatt, amíg öccse Németalföldön tartózkodott legalább tíz alkalommal találkoztak. A kapcsolatot levélben tartották egymással, érkezése után két nappal Sámuel már Utrechtbe utazott. Az idősebbik testvér pénzzel (pl. a disputáció költségei), kapcsolatokkal (több esetben bátyjával együtt hívják meg vendégségbe) és ismeretekkel is segítette az ifjabbat. A legtöbb németalföldi nagyvárost együtt látogatták meg, amely során a már hat éve ott élő Sámuel ismerőseinél szálltak meg. Befolyását és pénzügyi helyzetét az is mutatja, hogy Johannes Kneppelhout doktori védése után az ünnepséget az ő kamarájában tartották, mivel az elég nagy volt hozzá.

A napló nem részletezi kapcsolatukat, azonban szinte oldalanként visszatér, hogy valahol találkoztak, vagy levelet írtak egymásnak. A sok együtt töltött idő arra utal, hogy jó viszonyban voltak, és az újonc János mindenben számíthatott bátyja támogatására. Valószínűleg neki köszönhető, hogy az utrechti tanulmányok mellett több jeles leideni professzor órájára is bejárhatott.

⁴⁶ BOZZAY, LADÁNYI i.m. 270.

Utószó

Összefoglalva Fáji János naplója mind történelmi és művelődéstörténeti, mind irodalmi és stilisztikai szempontból olyan adatokat tartalmaz, amelyekkel érdemes foglalkozni. Dolgozatom ennek csupán egy kis részletét ismertette, abból is a leglényegesebb elemeket kiemelve.

A naplónak köszönhetően gazdagabb képet alkothatunk a korabeli erdélyi értelmiségi életéről, világnézetéről, lehetőségeiről. Műfajából kifolyólag nem megrendelésre írta, nem bizonyos politikai vagy vallási célt szolgált, így valamivel függetlenebb szempontból mutatja be környezetét. Ebben a függetlenségben ugyanakkor nem vész el maga az ember sem, hiszen folyamatosan utal érzéseire és gondolataira, ezáltal is segít megérteni, hogy hogyan is gondolkodott egy 18. századi lelkésznek készülő erdélyi diák.

A felsoroltak mellett az írás értékes adatokat tartalmaz arra nézve, hogy mekkora és milyen típusú volt az eltérés a térben távoli és kultúrában olyannyira különböző Erdély és Németalföld között. Az, hogy egy ilyen utazás milyen hatással volt az egyén életére, valamint az onnan hozott tapasztalatot milyen módon használta fel itthon szintén érdekes kérdéseket vet fel, amely a kézirat további feldolgozása során vizsgálható.

Fáji János naplója tehát olyan forrás, amelyet különböző szempontból vizsgálva sok értékes adathoz juthatunk. Egyelőre csak remélni tudom, hogy belátható időn belül a teljes szöveg kiadásra kerül, hogy minden érdeklődő számára elérhető legyen, ezzel is gazdagítva a külföldön tanult diákokra vonatkozó ismereteinket.

Függelék

1. Fáji János naplója, 51–53.

Amiket itt Bétsben vásárlottam ím ezek:

1. Egy hammuszínnél egy kevéssel setétebb színű, selyemgombos igen szép új német mentét és dolmányt flor. ren. 16.
2. Egy hammuszín ezüst avagy szkófiomból kötött gombos német nadrágot flor. ren.
3. Egy szekfűszín karmazsin bársonyos gallérú igen derék posztóból való újj német köpenyeget. flor. ren. 4, 5 grossis.
4. Egy kalapot 9 máriáson.
5. Egy parókot 6 máriás.
6. Ahoz való tafotás zacskót 2 máriás.
7. Egy téli strinplit flor. ren. 1.
8. Egy nyári szótt strinplit 3 máriás 1 gross.
9. Két kötött fejr cerna strinfet 3 máriás.
10. Egy pár térdkötőt 8 garas.
11. Egy pár papucs, 9 máriás.
12. Egy pár lengyel csizma, 7 máriás.
13. Négy gyolcsing, 20 máriás.
14. Másfél rőf nyakravalónak való patyolat flor. ren. 1, 1 gros.
15. Egy menteseprő ecset, 1 máriás.
16. Egy papucs s csizma tisztító ecset 2 gros.
17. Egy darabocska papucsfelső, 2 krautzer.
18. Hat sing fejr prém, 2 krautzer.

19. Egy hajporozó bokréta avagy bojt, 4 vagy 8 krautzer.
20. Egy princmetal kicsiny kalány, dr. 9.
21. Egy gyapottal töltött, mindkét felől egész kárton Japonika flor. ren. 5 és 3 máriás.
22. Egy tutzin apró fejesgomb, 4 krautzer.
23. Két pár kés, 1 máriás és 3 garas.
24. Egy pár egész selyem keszkenőt, flor. ren. 1.
25. Egy pár hamuszín kesztyű, 9 garas.
26. Egy hegyes tőr, flor. 2, a szíjja 10 garas.

2. Fáji János naplója, 97.

Méltó lett volna feljegyeznem, amit láttam az elmúlt februariusban, a többi között egyszer az Anatomica Domusban. T. Albinus úr medicine et anatomices professor, midőn egy holt embert felboncolt volna, minden belső részeit annak a testnek, úgymint: szívének, májának, veséjének, lépének s. a. t. állását, alkotmányát megmutogatta volna. Utoljára az ágyékának is minden belső részét megmagyarázta. Szeméremtestének állását, gyökereit, ereit, inait is, és miképen szokott az ember szeméremteste felállani, micsoda inak szolgálnak arra etc. Nemcsak szóval magyarázta penig ezeket, hanem egy inat kiválasztván, belé dugta egy vékony rézcsőt és azt megfuvalván a holt embernek farkát, avagy monyát felbillentette és felmeresztette, ezt penig nem csak deákok hanem egyéb rendbéli sok emberek is nézték, sőt még némely papok is és theologia professorok. Gondolom, hogy ha így cselekednék Erdélybe a professor avagy akárki is, sok balítéletet, sőt még censurát is talán venne magára érette.

3. Fáji János naplója, 117–120.

12. Septembris. Szombat napon a tanácsház eleibe itt Amsterdamba nagy theatrumat állítanak és 12 embert, úgymint 8 férfiakat és 4 asszonyokat egymás után külömb külömbféle suppliciumra az ítélő házból kivezetének, a suppliciumok penig ilyen rendel menének véghez. Imo kivezetének egy férfiat, ki is feleségét ölte volt meg, és egy rakás fővény eleibe a theatrumra letérdepeltetvén fejét elvágák. 2do még egy férfiat, kit pénzverésen vagy penig hamis pénzel való élésen deprehendaltanak, hasonlóképpen fővényre térdepeltetvén lenyakazának. Ezt ugyanolyan

jól találta volt az hórér csapni, hogy azon impetussal nem csak elcsapta az hórér a fejét, hanem maga is egyet fordula erőltetése miatt. Mindez kettőnek pedig fejét az hórérnak egyik legénye az hajánál fogva tartotta, csak akkor hagyta el mikor elvágattatott volna. Mindenkinek feje igen messze hengeredett a theatrumon, elesvén pedig ezeknek a fejeket az hórérnak második legénye felvette és a nyakokhoz helyeztetvén egy falapáttal az előttük levő fövénybe betakarította. 3tio kivezetének más egy férfiat, ki is házokat szokot volt felverni. Ezt a theatrumra felállítatott akasztófára felakaszták, ez igen szép festett akasztófa volt, melynek felyül keresztül állani szokot fájának egyik vége állot a tanácsház oldalába egy lyukba, mely is faragott kőbe volt bevágva (amint hogy az egész tanácsház is igen dicsősséges faragott kövekből építettett, belől pedig márványkövekből) a másik vége pedig a theatrumon egy felállítatott egyenes fán melynek tetejébe a justitia fából avagy rézből kimetszve állott. Elég az, hogy kívül aranyos volt, és serpenyőt tartott a kezébe.

Minekutánna ezeket absolválták volna, a többit is rendre kivezették, de nem ölték meg, hanem csak kezeiket az fára kötéllel felhúzván, mezítelen hátaikat az hórér legénye megcsapdosta vesszővel – ez egyiknek pedig azon felyül a hév vasat is az hátába sütette. Ez egyik volt a 4 asszonyok közül, minek előtte pedig mindezeket elvégezték volna ez négy asszonyoknak ketteit, és az egyik férfiat a theatrumra kiállították szembe a spectatorokkal (kik is egynéhány ezeren voltak) mellyekre ragasztván egy-egy árkus pappirosat, melyre mindeniknek szenvedésének oka fel volt nagy betűkkel írva. A férfinak titulussa ez volt: Bedrieger azaz csaló. Az egyik asszonynak Bedriegster azaz csalóné, a másiknak pedig Huys difeg azaz házi tolvaj. Ezzel mind ott állattanak mind addig, amíg a többit csapták és azután a szer reájok jöven őket is megcsapták. Mindeniknek a vér a hátából kisergedezett, némelyiken negyvent csaptanak, némelyiken többet, némelyiken kevesebbecskét. Az egyik férfiú (noha a többi is igen nehezen szenvedték a csapást) midőn csapták volna igen erősen fickándozott, és az akasztófát (melyhez kötötték volt) úgy megrángatta, hogy ugyan lógott belé a már felakasztott ember, és a justitia is ingadozott az akasztófa tetején. Az hórér jeles iffjú ember volt tisztességes köntösben, hasonlóképpen a szolgálái is. Volt pedig ez Harlem városának hórérja, mert magának Amsterdammak hórért tartani nem szabad, minthogy az hórér tartásbéli privilegiumját Amsterdam ezelőtt egy néhány esztendőkkkel elvesztette.

4. Fáji János naplója, 130–133.

Ugyanezen napon voltam az Raritatum Domusba is, sok jeles ritkaságok vagynak benne. Tengeri tolvajoknak és más embereknek s állatoknak sceletonjai és egyéb erekjéi s.a.t. Egy igen jeles ifjú menyecske vagy leány mutogatott meg holmikát. A többi között vezetete egy theraba, az holott fekszik halva egy egyiptomi királynak teste: ezt láttam, nem volt бүdös, minthogy valami kenettel a rothadástól még eddig preserváltatott. Láttam kővé vált kenyeret. Láttam 22 lábnyi hosszúságú cethalnak sceletonját, ez penig csak cethalkölyök volt, mégpenig olyan, amely soha nem született, hanem az anyának hasából vágták ki. Egyebeket is sokat láttam mellyeknek catalogusát tartom is még eddig tisztelt Fáji Sámuel bátyámuramnak ajándékozásából.

31. Augusti. Menénk az Academia kertébe, az holott ismét igen jeles ritkaságok vagynak. Láttam gyapottfát, naranyfát, citromfát, koffi fát, herba the fát, és sok egyéb ritka fákat, gyümölcseivel együtt. Láttam olyan füvet is, mely felől azt mondják, hogy ha hozzá nyúl az aki nem szűz, lelankad, ha penig szűz leány vagy legény nyúl hozzá a kezével megmarad a maga vidámságában. De ezt nem igaznak lenni megtapasztaltam, mert midőn hozzája érettem volna a kezemet (noha feleségem még eddig sohasem volt) úgy lelankadott, mintha forró vízzel öntették volna le. Sokan mennek el ez fünek nézésére, legények, leányok, gyermekek s asszonyok és egymás között sok nevetséget indítanak.

Ugyanezen kertben vagyon ama Raritatum Domushoz majd hasonló ritkaságokkal telyes ház. Itt láttam egy igen nagy irtóztató bestiát, tengeri bialnak mondják vala lenni. Csak van legalább akkora mintha két nagy öreg bialt egybeolvasztanának. Erre a bialra penig vagyon feltekerítve egy igen nagy irtóztató kígyó. Ezenkívül külömbnél külömb kígyókat, nagyokat és kicsinyeket láttam itt, némelyek üvegekbe holmi liquorokba némelyeket penig rudakra tekerítve etc. Láttam crocodilust is. Láttam rhinoceros, melyről Benyitzki Bálint emlékezik etc. Láttam annak felette kétfejű borjút. Láttam olyan nagy halat is, amelynek vagyon legalább egy ölni hosszúságú orra, kemény, mint a csont és lapos, mint a pallós, de széles, majd egy elő arasznyi a töve. Ennek két széliibe igen hegyes és jó sűrű fogak állanak ki amely fűrészororul (amint mondják) ez a hal neki rugaszkodik a cethalnak a tengerbe és annak a hasát kihalítja s így öli meg a nagy cethalat. Ezeket és ezekhez hasonló számtalan sok ritkaságokat láttam Lejdába a Raritatum Domusban és az Academia kertébe, melyeknek neveiket ha mind megtudhattam volna és eszembe jutván le akarnám írni, e könyvecskének negyed részét befognák.

Bibliográfia

BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15).

FÁJI János, Disputatio theologico-casuistica de mendacio, Academiae Typographum, Utrecht, 1733. Online:http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11075240_00001.html[2017.04.19.]

FÁJI János naplója.

FERENCZI Sándor, Fáji János naplójának családtörténeti adatai, Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvnyomdája, 1914.

G. Henk van de GRAAF, A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795, Kolozsvár, Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, 1979.

HEREPEI János, A Habsburg-uralom alá jutott Erdélyben forgalomba hozott pénzek értékviszonya = H.J., Adattár XVII. Századi szellemi mozgalmaink történetéhez III., Budapest, Kossuth Nyomda, 1971, 577–584.

HORVÁTI BÉKÉS János diáknaplója, kiad. PINTÉR Gábor, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke, Szeged, 1990 (Peregrinatio Hungarorum, 6).

JUHÁSZ István, Református lelkészképzés a XVIII. században Fogarasi Sámuel önéletírása alapján, Református Szemle, 1969, 239–263.

KOVÁCS Katalin Anita, Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században, Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2016.

Joannes KNEPPELHOUT, Dissertatio Medica Inauguralie De Aphtis, Leiden, 1733. Online: https://books.google.be/books?id=NhxbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [2017.04.20.] Újra kiadva: Palala Press, 2015.

SZABÓ András Péter, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraújkorász” szemmel, Történelmi Szemle, 2014, 133–170.

SZABÓ Miklós, SZÖGI László, Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.

TÖRÖK István, Pataki István ref. pap naplója (1672—1705.), Magyar Történelmi Tár, 1887, 144–154.

Encyclopaedia Britannica. Online: <https://www.britannica.com/biography/Bernard-Siegfried-Albinus> [2017.04.20.]

Post-Reformation Digital Library: http://www.prdl.org/author_view.php?a_id=1287